

આરબ જગતની ઉથલપાથલ

૨૦૦૦ સુધીનું આરબ જગત વિચામાં સામાન્યતયા રાજકીય સ્થિરતાની છાપ ઉન્નિ કરતું હતું જેમાં મુખ્ય આપવાહ હજારયાલ—પેલેરટાઈન સંખર હતો; પરંતુ ૨૦૧૦થી ત્યાં સંખ્યાનંબંધ દેખાવો અને વિરોધો આરસભાયા અને ૨૦૧૨ના મધ્યભાગે સુધીમાં મધ્યપૂર્વના અને ઉત્તર આફિકના દેશો વિવિધ રીતે તેમનો આક્ષણ અને પ્રજાકીય બેચેની વ્યક્ત કરી રહ્યા છે. પ્રજાની આ બેચેની અને આક્ષણ મુખ્યત્વે જે તે દેશના શાસકો અને રાજકીય વલસ્થયાની સમે છે. આ અંગેની બિનગારીની આરબ વધ્ય રથો ટ્ર્યુનિશિયાની છે. ૧૮ ડિસેમ્બર ૨૦૧૦ના રોજ ટ્ર્યુનિશિયાના સીદી બૌનીં શહેરમાં મોહંમદ બૌનીંની નામના મુવકે પોલીસ-ભાઈયાર અને ગેરવત્તિકુના વિરોધમાં આન્ધીવિલોપન કર્યું. આ આન્ધીવિલોપનની ઘટનાએ પ્રજાને પ્રયંત વિરોધની તક પૂરી પાડી. પ્રજા અને શાસકો વચ્ચે લડતનાં મંડાણ થયાં જેને અંતે ટ્ર્યુનિશિયાની સરકારને પદભાઈ કરવામાં આવી. આ આન્ધીવિલોપન અને પ્રયંત રાજકીય તાકાત સાથે પ્રવત્તિમાન શાસકો વિક્રિદ લોકવંટોળ ઉભા કરવામાં સમર્થ નીવારી. આવા પ્રયંત લોકવિરોધનો શેલી એ રહી છે કે સુક્વારની વધ્ય પણ નિર્ણય નામાજ વેળાને સોશી વાપદ અને સોશી સંગ્રહિત દેશોવો વિવિધ દેશોમાં યોજાતા રહ્યા. આ પ્રજાકીય અંગ્રો અન્ય દેશોમાં પણ આકાર ધારણ કરતાં તે ઘટના આરબ જગતની વસતં, ‘આરબ વિલ્યા’, આરબ જીગરણ’ કે ‘જસ્માઈન કોટિ’ તરીકે વિવિધ નામો થડી આપોળા પામી. (ત્યુનિશિયાનું રાજ્યીય પુષ્ય ‘જસ્માઈન’ હોવાની તેને ઉપયુક્ત નામ સાંપણું.) કેઝુઅની ૨૦૧૨ સુધીમાં ચાર દેશોમાં સરકારો ઉથલાવી પડવામાં આવી. ટ્ર્યુનિશિયામાં વ્યાપક પ્રજાકીય અંગ્રોને પરિણામે પ્રમુખ આધારીન બેન અદી જાનુઆરી ૨૦૧૧માં સાઉદી અરેબિયા જાગી ગયા. હાઇલટમાં પ્રમુખ હોસ્પી મુખ્યારકે ૩૦ વર્ષ પ્રમુખીય હોંકો લોગોની નાશ્ટિકાનું આયું. લિલિમાતા ચીને પડખામાં ચાણી મજબૂત ટેકો પૂરો પાડાંઓ છે. વલસ્થાયે આંખનો તબીબ અશાદ ઘાતકી શાસક છે. તેની દોડ અબજ ડોલરની સંપત્તિ રચિયા, કુભાઈ, લેબનોન, મોરોક્કો અને હોંગકાંગમાં સલામત છે તો બ્રિટન ખાતે દસ કરોડ પાઉન્ડની સંપત્તિ સ્થગતિ કરાઈ છે. પૂર્વ અધ્યક્ષ કોંક્રી અન્નાન કુંન કારા ચીરિયા ખાતે નિસ્પયેત શાંતિકૃત તરીકે શી માર્ગ કંદશો તે અટકળોનો વિવિધ છે.

શેનો છે આ ખળજીપાટ અને શા મારે છે આ સંદરાક ઉથલપાથલ ? આ સમગ્ર આલરેટ જીતા ભાદ્યાન મારે સંમત થયા અને લખાણ પર હસ્તાક્ષર કર્યો. સાલોહના અનુગ્રહમાં તરીકે મનસુર અલ્હાદી પ્રમુખ તરીકે ૨૭ કેઝુઅની ૨૦૧૨ના સત્તાનશીન થથા જેથી અભૂતલ્ય સાલોહ કાન્નુની કાયવાહીથી બચી શક્યા. આમ ટ્ર્યુનિશિયા, હાઇલિટ, લિલિમાતા અને યેમનમાં આકલિપ્ટ સત્તાપલટો થયો અને દસ્કાઓથી ચીટકી ગયેલા શાસકો—શાસનોને ધૂળમાં રગડોળવાનો સમય આવ્યો.

હોહા કે પદ પરથી નીચે ઉત્તરવાની તૈયારી દાખલી. કુંદાનના પ્રમુખ સ્પોમર અલ ભશીરે સત્તા છોડવાની તૈયારી બતાવી તેમજ ને સાથે ૨૦૧૫ની નવી ચૂંટળીમાં તેઓ ભાગ નહીં લે તેવી બાંધરી આપવાની ઉસુક્લા દર્શાવી. હારાકી વડાપ્રથાન નૌરી-અલ મહિંકે પણ આમ જ કર્યું. તેમના હોદાની મુદ્દત ૨૦૧૪ સુધીની હતી. આવી બાંધરીમાં જીવતો નર ભાર પામેનો સ્નાય કામ કરતો હતો. પ્રસ્તક શાસક વિચારતો કે યેન રીતે પણ જો જીવી કે બચી જઈશું તો ભવિષ્યમાં નવી તક ઉન્નિ થવાની જ છે. જોનમાં થેલા વિરોધને લીધે કિંગ અભૂતલાની સરકારને રૂપસંદ દેવી પડી હતી. પ્રજાકીય અજ્યાની લાઇનમાં બહેરેન અને સીરિયા ઉભા જ છે તો અલ્હાદીયા, હરાક, જોન, કુવેત અને મોરોક્કો પણ તેમની પછીના કમે ઉભા છે. લેબનોન, મોરોટાનિયા, ઓમાન, સાઉદી અરેબિયા, સુદ્ધાન અને પદ્ધિમ સહારા આ પ્રજાકીય અંગ્રોના તાલિને ઓળખવા—પામવા મથામજ કરી રહ્યા છે. હારાયાલ અને પેલેરટાઈન વચ્ચેની સરહદો ભરડે બણે છે.

નજીકના ભવિષ્યમાં સીરિયાના સરમુખતાર બશર-અલ-અશાદનો વારો છે. માર્ય ૨૦૧૧થી જૂન ૨૦૧૨ સુધીના ગાળમાં નાગરિકો અને ભળવાળોનો ગણીને કુલ ૧૩,૦૦૦ માઝસોની કટલ થઈ છે. ચાયધાની દમાસ્કેસ ભળવાળોને ઘરેયેલી છે. છેલ્લાં ૪૨ વર્ષથી એક જ પરિવારના શાસનથી પ્રજા પીડાઈ રહી છે. અશાદના પિતા હાફ્ઝ-અલ-અશાદે ૩૦ વર્ષ લોન્ઝી પંજો કેલાવીને લશકરી સરમુખતરસશાલી થકી શાસન હાંક્યે રાયું. અર્થતંત્રની કેડ ભાંગી ગઈ છે અને અસંતોષનો ચુકુલી રદ્દો છે. અશાદ પાસેનો ચાસાયજિક શરસ્નોની અમોરિકને ચિંતા છે તો અશાદને રચિયા અને ચીને પડખામાં ચાણી મજબૂત ટેકો પૂરો પાડાંઓ છે. વલસ્થાયે આંખનો તબીબ અશાદ ઘાતકી શાસક છે. તેની દોડ અબજ ડોલરની સંપત્તિ રચિયા, કુભાઈ, લેબનોન, મોરોક્કો અને હોંગકાંગમાં સલામત છે તો બ્રિટન ખાતે દસ કરોડ પાઉન્ડની સંપત્તિ સ્થગતિ કરાઈ છે. પૂર્વ અધ્યક્ષ કોંક્રી અન્નાન કુંન કારા ચીરિયા ખાતે નિસ્પયેત શાંતિકૃત તરીકે શી માર્ગ કંદશો તે અટકળોનો વિવિધ છે.

શેનો છે આ ખળજીપાટ અને શા મારે છે આ સંદરાક ઉથલપાથલ ? આ સમગ્ર ધરનાને સોંપ્રેષમ તો આપખું શાસનના વિચાર તરીકે મૂલવી શક્ય. ઉપર વાત કરેલા દેશોમાં એક થા બીજી રીતે આપખું શાસનો ચાલયાં. તેની ચીતરસમ રહી પ્રજાને કુંદરાની તેમજ શાસકીય મોજશોઝ, એચ્યાશી અને ભાઈ નીતિ-રીતીઓની. આમાંના પ્રત્યેક દેશમાં સરમુખતાર પોતે અને તેનો પરિવાર બેસુમાર સાહબી ભોગવવા સાથે પ્રજાને પીડતા રહ્યા છે. પ્રજાનું શોષણ અને જરબેસલાખ કાન્નુની પંજ કારા નાગરિકોને

સાંપ્રત

કશુંઘ અપાયું જ નથી. આ શાસકો અમાપ સત્તા છતો સામાન્ય જનજીવનમાં શુદ્ધ શાસન પણ પૂર્ણ પણ શક્યા નથી. પુરુ તરની ચારી ચૂપચાપ સત્તાની જોડુકમી સહન કરતી રહેલી. આવા અપખૂદ શાસનો કંતિને જ્ઞબ આપે છે જે અહીં પણ બન્નું છે.

સ્વતંત્રનો સહંતર અભિવા આમજનતા અને વિરોધે ચુવાનોએ અનુભવ્યો છે. પ્રજાકીય ફરિયાદોને ઉકેલવાના કોઈ માર્ગ જ નાગરિકોને દોખાયા નથી. આથી વિરોધ-વંટોને આજારી ઉપાય તરીકે હોણ દીધી છે. તીજી અને સૌથી મહત્વની વાત એ છે કે મહિની વિરસોટના આ યુગમાં પ્રજાના ગૌરવનો ભાગ પેઢી દર પેઢી ચાલ્યો છે. તુંડા મૂળ ચાલી ગયેલું માનવીય શોભણ અને માનવીય ગરિમાવિલોધું શાસન નવો યુવાવળ સહન કર્યું લેવા તૈયાર નથી. જનાન જોખમે પણ આ યુવાવળ શાસનને પડકારવા કરિબદ્ધ છે.

યેમેન જોવા દેશમાં ૨૦૧૧ની શાંતિ નોંબર પારિતોષિક વિજેતા કર્મચારાની તબક્કુલનું નેતૃત્વ આથી જ આવકારદાયક લોખાયું. શાંતિપુર પણ મક્કમ વિરોધ દ્વારા તેણે એવાં ચક્કો ગતિમાન કર્યું કે સાહેબોને સત્તા સમેટવા સિવાય કોઈ માર્ગ જ ન રહ્યો.

આથીક ન્યાયની અપેક્ષા આ તમામ પ્રજાને અતિનીપેત છે. અનિજ તેલની સમૃદ્ધ સંપત્તિ ધરાવતા આ દેશોની પ્રજા આથીક વિકસ અને આથીક ન્યાયની અપેક્ષા રાખે છે. દેશમાં અનિજ તેલના વ્યાપકરણી પેદા થતાં નાણાંથી પ્રજાને કશો લાભ થયો નથી. નવા ઉદ્યોગો વિકસણ નથી. નવી રોજગારી પેદા થઈ નથી. નવી યુવા પ્રજા આ આથીક અવગણના માન્ય ચાણતી નથી. દિનિયા જેવા દેશ આપ્દિકામાં સૌથી વધુ સરકારી-ખર્ચ કરે છે. માથાદીઠ રૂટેટ હોલર તે સરકારી-ખર્ચ કરી શકે છે પણ પ્રજાના આથીક વિકસને નામે બાસ કર્યું જ્યા નથી.

આમ પ્રજાકીય અસંતોષનો લાવા આરબ જગતમાં એવો તો બેકબુલ ભન્યો છે કે તેને ભાત્ર સત્તાના લોખણી પંજાથી કાબ્લુમાં લઈ શક્ય તેમ નથી. શાસનો પડી ભાંયાં છે, સ્વતંત્રની માંગ બુલંદ બની છે. આ ઉથલપાથલ નાનું આરબ જગત રચાઈ રહ્યું છે તેની અંધાણી છે. પ્રજાકીય જ્યાનુનો આ નવો અધ્યાય કેટલો દીર્ઘજીવી નીવડશે તે તો આવનારો સમ્ય જ કલી રહ્યો.

— રસ્તા ૫. બાસ

વાચકમિત્રોને

છેલ્ટાં ચોદ વર્ષથી ‘વિશ્વવિહાર’ આપને મળે છે. આપને તે કુચું હોય અને ઉપયોગી લાગ્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રે. ૫૦નું ૪. મો. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાટ્ટની ભાજુમાં, ઉત્ત્માનપુરા, અમદાવાદ — ૩૮૦ ૦૧૩ — એ સરનામે મોકલશો. બે, ચાણ, ચાર કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ પણ એકસાથે ભરી શકશો. ટ્રસ્ટ ગુજરાત વિશ્વવિહાર દ્વરાના નામનો મોકલશો.

આ અંક જ્યારે વાચકોનાં હાથમાં આવશે ત્યારે ભારતીય પંચાંગનો શ્રાવણ માસ ચાલતો હશે. એ (૨૦૧૨ની) ૧૭ ઓગસ્ટે રાત્રે ૮ ને ૨૪ મિનિટે પૂરો થશે. સામાન્ય રીત શાવણ પણ ભાહરવો માસ આવે પણ આ વખતે એવું નથી. ૧૭ ઓગસ્ટે રાત્રે શરે થતો નવો માસ અધિક ભાહરવો કહેવાશે અને ભાહરવો પોતે (નિજ ભાગ્રાદ માસ) ત્યાર પછી આવશે. આમ આ વર્ષ પંચાંગના વર્ષમાં ૧૨ નાિદ પણ ૧૩ માસ આવશે. એક માસ આથીક આવશે.

આપણા સમજજીવનમાં અધિક માસનું મહત્વ છે. તે પરિવ્રત ગણાય છે, લોકો માટિરોની મુખુકતા વધુ વાર દે છે, ભાલાણો અને અન્યોને વધુ દાનપુષ્ય કરે છે. આ બધાથી અધિક માસની ઘટના બને છે તે સૌ જ્ઞાન છે પણ એ ઘટના શા માર્ટે બને છે તેનો ચોક્કસ વ્યાલ બહુ ઓછાને હશે.

કેટલાંક ‘શાનીઓ’ જ્ઞાન છે કે પાશાત્મ પંચાંગમાં વર્ષમાં ડેક્પ દિવસ છે જ્યારે ભારતીય પંચાંગમાં ડેપ્ર દિવસ જ છે. તેથી આપણું પંચાંગ દર જ્યા વર્ષ ૧૧ દિવસ પછી પડે છે. જો લગભગ દર જ્યા વર્ષ એક વધુ (અધિક) માસ ઉમેરી દઈએ તો પાશાત્મ પંચાંગની સાથે પછ્છો તથી મેળવી શકત્ય એ કરશે અધિક માસની વધુસ્થા છે એમ તેઓ માને તો તે સ્વાભાવિક ગજાય. પણ એવું હોય તો પણ એવો સવાલ તો રહે જ કે એ અધિક માસ કોક વાર શાવણ હોય, કોક વાર આખાડ હોય, કોક વાર ભાહરવો હોય તેનું શું કરશું ?

હુકીકત તો એવી છે કે ભારતીય પંચાંગમાં તિથિ અને માસની (તેમ જ તેમનાં નામની પણ) ભંડુ ચોક્કસ વ્યાખ્યા આપેલી છે અને જ્યારે આ વ્યાખ્યાના ભંધનમાં બધ ન બેસે તેવો માસ અનાયસે આવી જ્યા ત્યારે જ તેને અધિક માસ કહેલો પડે છે. આવું કેમ બને છે તેની વાત કરીએ.

પૂર્ણી પરથી આપણને સૂર્ય અને ચંત્ર બને આકાશમાં ગતિ કરતા દેખાય છે. સૂર્ય વર્ષ દરમિયાન જ માર્ગ (વર્તુળ) પર ગતિ કરે છે તેને કંતિવૃત કહે છે. આ માર્ગ પર ચાલતાં સૂર્યને આણી પરિક્રમા પૂરી કરતાં — એક વર્ષ લાગે છે. વર્ષના ભાર મહિના છેલ્ટાં ચોદ વર્ષથી ‘વિશ્વવિહાર’ આપને મળે છે. આપને તે કુચું હોય અને ઉપયોગી લાગ્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રે. ૫૦નું ૪. મો. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાટ્ટની ભાજુમાં, ઉત્ત્માનપુરા, અમદાવાદ — ૩૮૦ ૦૧૩ — એ સરનામે મોકલશો. બે, ચાણ, ચાર કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ પણ એકસાથે ભરી શકશો. ટ્રસ્ટ ગુજરાત વિશ્વવિહાર દ્વરાના નામનો મોકલશો.

રાશિ બદલે છે. રાશિ બહલવાની કિયાને સંકાંતિ કહે છે. ૧૪ (કે) હવે ખરોખર ૧૫ જ્યુચ્યારીને મારસંકાંતિ કહેવાય છે કારણ કે તે દિવસે સૂર્ય મકર રાશિમાં પ્રવેશ કરે છે. સૂર્યની જેમ ચંદ્ર પણ પૃથ્વીનું ચક્કર આકાશમાં ભારતો હોય તેમ હોય છે. ચંદ્રના માર્ગનું કાન્તિવૃત્ત કરતાં સહેજ જુંક વર્તુળ છે પણ એ બંને વર્તુળો એક બીજાની નજીક જ છે એટલે બંને એક વર્તુળ પર જ ફરે છ અથે માની લેવામાં મોટી ભૂલ નહિ થાય. સૂર્યને તો એક આંટો ભારતાં એક વર્ષ લાગે છે પણ ચંદ્ર ખૂબ ઝડપી છે અને તે તો વર્તુળનો આખો આંટો એક મહિનાથી પણ ઓળા સંયમમાં (૨૭.૩ દિવસમાં) પૂરો કરે છે. આ કારણે ચંદ્ર વારેવાર પાછળથી આવીને સૂર્યને આંબી જાય છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર બંને એક જ નિંહુંએ હોય (એટલે કે અમાસ હોય, તેમની વચ્ચેનું પૂર્વ-પ્રશ્નિભ અંતર શૂન્ય હોય) તે ધરીએ ભારતીય પંચંગનો નવો મહિનો શરૂ થાય છે અને કરી પણ સૂર્ય-ચંદ્ર એક જ નિંહુંએ આવે ત્યારે એ માસ પૂર્ણ થાય અને નવો માસ શરૂ થાય. એક માસ શરૂ થાય પછી રૂ.૭.૩ દિવસે ચંદ્ર તો પછો એના એ નિંહુંએ આવે પણ એ ગાળમાં સૂર્ય ત્યાંથી થાતું અંતર નસી ગયો હોય. તેને પકડી પાત્રાં ચંદ્રને લગભગ બે વધુ દિવસ લાગે એટલે ભારતીય માસની સરેરશા લંબાઈ ૨૮.૫ દિવસ હોય છે. આખો વર્ષમાં લગભગ ૧૨ ચાંદમાસ આવે અને દર મહિને સૂર્યની એક સંકાંતિ થાય. કોઈ પણ ભારતીય માસ દરમિયાન સૂર્યની એક જ સંકાંતિ થાય અને તે મેઘસંકાંતિ હોય એટલે કે (સૂર્ય મેઘ રાશિમાં પ્રવેશો) તે માસનો ચૈત્ર માસ કહેવાય. રાશિપ્રવેશ અને માસના નામ વચ્ચેનો સંબંધ આવો છે.

રાશિપ્રવેશ માસનું નામ	રાશિપ્રવેશ માસનું નામ	મેઘ ચૈત્ર તુલા આશો	વૃષભ વૈશાખ વૃષિંદ્ર ક્રાતેક
મિકૃન જ્યે ધતુ ભાગશર	કુકુ અષાઢ મદ્ર પોષ મહિન	સિંહ કુંભ મીન કાંગળ	કુન્યા ભાદરવી કાંગળ

હવે આ વર્ષ શું થયું અને થવાનું છે એ જોઈએ. જૂન(૨૦૧૨)માં ૧૮મીએ રાત્રે ૮-૩૨ વાગ્યે સૂર્ય-ચંદ્ર નેગા થતાં એક ભારતીય માસ શરૂ થયો તે જુલાઈની ૧૮મીએ સવારે ૮-૫૮ વાગ્યે પૂરો થયો. આ ગાળ દરમિયાન સૂર્ય એક જ વાર રાશિ બદલી. તે ૧૬ જુલાઈએ સવારે ૮-૨૮ વાગ્યે કુંક રાશિમાં દ્વાખલ થયો. આથી ઉપરના કોઈક બિલબિલા ૭ ઓષેઝ ૨૦૧૨

પ્રમાણે ૧૮ જૂનથી ૧૮ જુલાઈ સુધીનો ભારતીય માસ આખાડ કહેવાયો. ૧૮ જુલાઈએ શરે થયેલો ભારતીય માસ ૧૭ ઓંગરસ્ટે રાત્રે ૮-૨૪ વાગ્યે પૂરો થશે. આ માસ દરમિયાન સૂર્ય કર્કમાંથી (૧૬ ઓંગરસ્ટે સાંજે ૫-૫૮ વાગ્યે) સિંહ રાશિમાં પ્રવેશશે. અપાસણ કોઈક પ્રમાણે ૧૮ જુલાઈથી ૧૭ ઓંગરસ્ટે સુધીનો ભારતીય માસ શ્રાવજા માસ છે.

પણ હવે વિચિત્ર થાય છે. ૧૭ ઓંગરસ્ટે શરે થનારો ભારતીય માસ ૧૬ સાદેખાર સવારે ૭-૪૦ વાગ્યા સુધી ચાલે છે પણ આ સમગ્ર ગાળ દરમિયાન સૂર્ય એટલો ધીમો ચાલે છે કે તે સિંહ રાશિમાં જ રહે છે અને તેની કોઈ સંકાંતિ થતી જ નથી. એટલે આ ભારતીય માસને નામ આપવાની મુશ્કેલી છે. પણ તે પછીનો માસ જે ૧૬ સાદેખાર સવારે ૭-૪૦થી શરૂ થાય છે તે શરૂઆતમાં જ રહે છે અને તેની કોઈ સંકાંતિ થતી જ નથી. એટલે છોડી કન્યામાં જાય છે તેથી ૧૬ સાદેખારથી શરૂ થતા માસનું નામ ભાડરવો છે. આમ આ વર્ષ શ્રાવજા અને ભાડરવા વચ્ચે એક અનામી અધિક માસ આવે છે. પ્રશાલિકા એવી છે કે અધિક માસ પછી આવતા માસનું નામ આ માસને આપવું પણ આગળ અધિક શબ્દ જોડવો. એટલે ૧૭ ઓંગરસ્ટીથી અધિક ભાડરવો માસ શરૂ થશે. સામાન્ય રીતે ૧૮ વર્ષના એક ચક્કમાં સાત અધિક માસ આવતા હોય છે. તેમાંથી બે અધિક શ્રાવજા તથા અન્કેક અધિક ચૈત્ર, વૈશાખ, જ્યે, અષાઢ તથા ભાડરવો હોય છે.

પંચાંગમાં જેમ અધિક માસની ઘટના બને છે તેમ ક્ષય માસની ઘટના પણ બને છે. પણ એ બહુ સામાન્ય નથી. જ્યારે કોઈ ચાંદમાસ દરમિયાન સૂર્ય બે વાર રાશિ બદલે ત્યારે ક્ષય માસની ઘટના બને છે. આમ છતાં તે વર્ષ ૧૧ માસનું થઈ જતું નથી. કરણ કે ક્ષય માસની આગળ પાછળ કોઈ અધિક માસ પણ આવે જ છે. ક્ષય માસની ઘટના જ્યારે બને તારે ૧૮ વર્ષના અંતરે બે વાર બને છે (છેલ્યે ૧૮૬૩ ત તથા ૧૮૮૨માં). ક્ષય માસ આવ્યા છતું.

આપણો વારસો

શુષ્ઠ શુષ્ઠ પુનર્સ્ય પુનશ્ચનંદન્ચ ચારણાંચ, ચ્છણાઃ ચ્છણાઃ પુનર્સ્ય પુનઃ સ્વાતુંસ્વાતુંદ: । દસ્થં દસ્થં પુનર્સ્ય પુનઃ કાંજ્વન કાંતવર્ણ, ન પ્રાણાન્તે પ્રુણત્વકુલત્વજયિતે હુંતમાનમ् ॥

વારેવાર ધસવા છતાં ચંદ્રનાની આલ્લાલાડક સુગંધ જતી નથી, અનેક વાર છેદવા છતાંએ શેરટીનો સાંઠો એની મીઠાશ છુડતો નથી; અને તે જ રીતે વારેવાર તપવવા છતાં સુવાર્ષ એની સુહુર કાન્તિને જેમની તેમ સાચવે છે; સારાંશ કે, અંત તે ૧૬ જુલાઈએ સવારે ૮-૨૮ વાગ્યે કુંક રાશિમાં દ્વાખલ થયો. આથી ઉપરના કોઈક

કાચનું પુનરાગમન

આ વર્ષના પ્રારંભમાં મુનિલિની પી. ડી. હિંજુજા નેશનલ હોસ્પિટલના કાયચિક્કિસ્કો (physicians) અને મેડિકલ રિસર્ચ સેન્ટરે તેમની પાસે આવેલા ૧૨ દર્દીઓને TDR-TB(Totally drug resistant tuberculosis, મુજારત: ઔષ્ણ્ધ-પ્રતિરોધી ક્ષય)નો ચેપ લાગ્યો છે – તેવી મહિતી આપી. આ ચેપ એવા ક્ષયના જવાણુઓનો હતો. જેઓ પ્રથમ અને બીજી પંક્તિનાં ભધા જ પ્રાણિકરણત ઔષ્ણ્ધનો પ્રતિરોધ (resistance) કરતા હતા. આ પરિસ્થિતિની જ્ઞાન સ્વરૂપ મંત્રાલયને કરવામાં આવી. મંત્રાલયે દેવાલ તપાસી જીવાનું કુ 'TDR' શર્જ ગેરમાનો દોરે છે; કારણ કે WHO(World Health Organization)એ તેને સંપુર્ણ આપી નથી. સ્વરૂપ મંત્રાલય તારણ આપ્યું કુ દર્દીઓને XDR-TB(Extensively drug resistant TB, રિસિન્ટ: ઔષ્ણ્ધ-પ્રતિરોધી ક્ષય)નો ચેપ લાગ્યો હતો.

આ દરમિયાનમાં ૧૨ દર્દીઓ પેડી કુ દર્દીઓનાં મુખ્ય થયાં. હિંજુજામાં હાલ દર્દીની સંખ્યા ૧૫ થઈ છે. પરિભાષા માટેની હલીલ નિરસ્થક છે: કારણ કે ક્ષય એક ભયંકર ચેપી રોગ છે અને લાંબા સમયથી માનવામાં આવતું હતું કે તે નિયંત્રણ હેઠળ છે, પરંતુ ખરેખર તે નિરંકૃત છે.

હિંજુજા હોસ્પિટલમાં એક્ટોબર, ૨૦૧૧થી દાખલ થયેલા ચાર દર્દીઓને ઔષ્ણ્ધ-પ્રતિરોધી (Drug resistant, DR) ક્ષયના જવાણુઓનો ચેપ લાગ્યો હતો. પછી તો હિંજુજામાં આર વધારે દર્દીઓનું આ જ નિદાન થયું. ખરેખર તો રાજ્યમાં અને સમગ્ર દેશમાં ઘણા ભધામાં આ જવાણુઓનો ચેપ પ્રસ્ત્રી હોવાની શક્યતા છે; પરંતુ આ જવાણુઓના પ્રકરણે ઓળખવાની કોઈ સરળ પદ્ધતિ આપણે ત્યાં સુલભ નથી.

ક્ષયનો ચેપ લગાડતી જરૂરો

XDR અને MDR (Multiple drug resistant, બહુઔષ્ણ્ધ-પ્રતિરોધી) જવાણુઓની જીતોની પરબ્રાન માટે પ્રમાણિત પ્રયોગિક કસોટીઓના સેટનો આધારે WHOએ વ્યાખ્યાઓ આપી છે. તે મુજાહ, MDR જાત પ્રથમ પંક્તિનાં ક્ષયથી પંચ ઔષ્ણ્ધ માટે પ્રતિરોધી હોય છે. તેથી દર્દીને બીજી પંક્તિનાં ઔષ્ણ્ધનો બહુઔષ્ણ્ધચિક્કસ્પ (combination chemotherapy) આપવી પડે છે. તેથી આડઅસરો વધારે થાય છે; કાર્યક્રમતા ઔષ્ણી હોય છે અને લાંબી અવધિની ચિકિત્સાની સંભાવના રહેલી છે. દર્દીઓને નિરૂપયોગી ઔષ્ણ્ધનો આપવાથી જવાણુઓનો પ્રતિરોધ વધારે હેઠ થાય છે. XDR જાત ભધાં જ પ્રથમ પંક્તિનાં અને બીજી પંક્તિનાં નવ જીટાં ઔષ્ણ્ધનો પ્રતિકાર કરે છે.

TDR જાત દરેક જાણીતા ઔષ્ણ માટે પ્રતિરોધી હોવી જોઈએ. ઔષ્ણ્ધ-પ્રતિરોધ સાંભળત કરવા દર્દીમાં રહેલા ક્ષયના જવાણુઓનું સંવર્ધન કરતું પડે છે. આ એક લાંબા બિશ્વબિલાર ૭ ઓષેજ ૨૦૧૨

ગ્રામની પ્રક્રિયા છે: કેમ કે ક્ષયના જવાણુઓનો પ્રજનનદર ધીમો હોય છે. સંવિધિત કર્યું પછી વિવિધ ઔષ્ણ્ધની અસર તપાસવાની હોય છે. TDR જાતની પરખ માટે કોઈ પ્રમાણિત કસ્યોટી ન હોવાથી WHO કારા કોઈ વ્યાખ્યા આપી શકાઈ નથી.

ક્ષય કુનિયાના સૌથી પ્રાણધાતક રોગો પેડી એક છે અને ભારત જ્ઞાને કેન્દ્ર છે; જ્ઞાનો તું કરોડ વ્યક્તિઓનો તેનો ચેપ ધરાવે છે અને પ્રતિવર્ષ તું લાખ વ્યક્તિઓ મૃત્યુ પામે છે. દર બે મિનિટે એકત્તું મૃત્યુ ! આ આધાતજનક આંકડા કેટલાક દશક્કાંથી પછી થોડુંક જ પરિવર્તન પામ્યા છે.

WHOના છેલ્લા દેવાલ પ્રમાણે, ભારત કુનિયાના MDR-ક્ષયનો ૨૦ % ભાર વહન કરે છે. જોકે આ આંકડાઓ ઘડાના જ અલ્પાનુમાનિત છે; કારણ કે MDR-ક્ષયના મોટા ભાગના દર્દીઓ ખાનગી કોચીં જોવા મળે છે; જેની કોઈ નોંધ લેવાતી નથી.

ક્ષયની ચિકિત્સા આવશ્યકતા પ્રમાણે ઝડપથી મળતી નથી. જો કેસ જટિલ હોય તો તેને પુનઃપ્રાપ્તિ (recovery) માટે ઔછામાં ઓછા છ માસ થાય છે. કેટલીક વાર અધ્યુર્ન નિદાન રોગનાં નિદૂનો અને ચિકિત્સા વચ્ચે વિભિન્ન સર્કે છે; જે નજી ચેતવણીસ્થિત તરફ દોરે છે : (૧) દર્દીઓનું રોગ લાંબા સમય સુધી ટકે છે; (૨) રોગનાં ફેલાવાની તકો વધે છે અને (૩) જવાણું પ્રતિરોધકતાના લિકસની તકોમાં વધારો થાય છે. WHOના અંતર્જાત્કીય પ્રમાણે, અચિકિત્સિત સીક્રેટ ક્ષય ધરાવતો એક દર્દી બીજી ૧૫ વર્ષ પછીનોને ચેપ લગાડી શકે છે. XDR-ક્ષયનો ફેલાવો તો તેથી પણ અત્યંત ચોકિવનારો છે. જ વર્ષ પછેલાં તેનો પ્રથમ કેસ નોંધાયો હતો. તે પછી આજે તેનો ફેલાવો લગભગ ૭૦ દેશોમાં થયો છે.

ચિંતાજનક આંકડાશાસ્ત્ર

એપ્રિલ, ૨૦૧૧ કુથી MDR-ક્ષયના દર વર્ષ લગભગ ૪.૪ લાખ કેસ બન્યા છે; તે પેકી ૪૦ જાર કેસ વિનાશક હતા. XDR-ક્ષયના કેસો ર૨૫ હજાર જીટાં હતા. WHOના અંદરજ પ્રમાણે, કુનિયામાં ૨૦૧૨ સુધીમાં MDR કે SDRના લગભગ ૨૦ લાખ કેસ થશે. TDR દર્દી લાખું જાણ્યો હોય તેનું જ્ઞાના મળ્યું નથી. એક ચિકિત્સકના માનવા પ્રમાણે, TDR કેસો થવાનું કારણ ક્ષયના કાર્યક્રમમાં લાંબી થતી બેદરકારી છે. આ ૨૫૦૦.૨૫ કરતો ટાઇભ બોબ છે અને ભવિષ્યમાં તે ધડકા સાથે ફૂટશે !

આ ઘટના નથી નથી

TDR જુની સમર્થાનો નવો તબક્કો છે. ભારત કુનિયાનો ત્રીજો દેશ છે; જ્ઞાનો TDR-ક્ષયની અધિકત માહિતી અપૂર્વતી છે. જીજોવેની નોંધાયો છે. જોકે TDR-ક્ષયની અધિકત માહિતી અપૂર્વતી છે. જીજોવેની TDR-ક્ષય નિલક્ષ્ણ નવો નથી અને તેના કેસ ના દરશકામાં નોંધાયા હતા. પ્રથમ કેસ

ઇટાલીમાં ૨૦૦માં નોંધાયો હતો; જ્યાં બે સ્વીઓ કેટલાંક વર્ષોની ચિકિત્સા લેવા છતાં મુંદુ પણ હતી. ઈરાનમાં ૨૦૦૮માં ૧૫ ચ્યક્ટિઓ ક્ષયની લાંબી ચિકિત્સા પણ અવસરાન પામી હતી.

રોગની અભ્યવસ્થાનું એક કારણ ક્ષયના જીવાશુઓની નવી જાતોનો વિકાસ છે. ક્ષયના પ્રબંધના વિષા પ્રાચલ (parameters) હોય છે; જેમાં સાચું નિદાન અને યોગ્ય ચિકિત્સા તથા તેની યોગ્ય અવધિનો સમાવેશ થાય છે. તે મુજબ સમગ્ર આયોજનને દર્દીઓ ચુસ્તપણે અનુસરવાનું હોય છે. જો તેમ ન થાય તો શરીર ઔષ્ઠ માટે પ્રતિરોધકતા ઉત્પન્ન કરે છે. આધ્યોનિયોજિત અને રિસામ્પસિનના ઉપયોગ સહિતની સારી રીતે પ્રસ્થપિત થયેલી ચિકિત્સા અસરકારક હોવા છતાં તે ચિકિત્સાનો ગાળો છ માસથી ઓછો નથી અને દર્દીઓ ઘણી વાર તે પૂરી કરતા નથી.

ક્ષયનાં નવાં પ્રથમ છરોળના ઔષ્ઠથો છેલ્લાં ૫૦ વર્ષથી વિકસાવાયાં નથી અને તેથી જીવાશુઓનો નવી જાતોનો આવિભાવ સંભવ બન્યો હોવાની એક માન્યતા છે. તેઓ ચિકિત્સા માટે અપ્રતીક્ષિયારીલ (unresponsive) હોય છે. AIDS પછી ક્ષય બીજા ક્ષમતા વિનાશક રોગ છે. TDR-ક્ષયના ઉદ્ભબ પછી તેનાં સંશોધનોમાં ગતિ આવી છે. ૨૦૧૦માં ક્ષયના ૧૧ નવા ઔષ્ઠપ્રયોગો થયા છે. તેઓ ચિકિત્સાની અવધિમાં ઘટાડો કરે છે, અથવા પ્રતિરોધી ક્ષયની ચિકિત્સામાં સુધારશુદ્ધ કરે છે. જો ક્ષયનો ચેપ એક જ ફેફસાને લાગ્યો હોય તો કુક્કસોઝેછન(pneumonecotomy)ની જીવામણ કરાય છે.

પરીક્ષણની સમસ્યા

ક્ષયનું પરીક્ષણ પણ એક મહત્વની સમસ્યા છે. કુધિરમાં પ્રતિક્રિયા પરીક્ષણની પક્ષી ક્ષયના ક્રાય નિદાન કરવામાં આવે છે. તેને સીરમાનિય (serological) પરીક્ષણ કહે છે; પરંતુ આ પરીક્ષણો વિવાદાસ્પદ છે; કારણ કે તે જરૂરી નથી કે પ્રતિક્રિયાથી ક્ષયનું જ નિર્ધાર થઈ શકે. તે અન્ય રોગજન(pathogen)નું સૂચક પણ હોઈ શકે છે. WHO ચેતવણી આપતો જીવાને છે કે આવી કસોટીઓ અસંગત દોષપુરુત અને દર્દીઓના જીવનનો ભયમાં મૂકે છે. આ ચેતવણીનો અમલ કરતાં ભારત સરકારને એક વર્ષ લાગ્યું છે.

WHOએ કર્ણના આવેપન(smear)-ના ચૂભાદ્ધ અભ્યાસની ભલામણ કરી હતી. જોકિ તે સર્ટી અને સામાન્ય નિદાનીય કસોટી હોવા છતાં હેમશાં સચોટ નહોતી.

૨૦૧૦માં ઉપર્યુક્ત કસોટીને બદલે WHOએ બીજી કસોટી પ્રમાણિત કરી; જે સંપૂર્ણપણે સ્વચંચાલિત છે. તેને 'xpert' પરીક્ષણ કહે છે. આ પરીક્ષણ નિદાન ઉપરંત પ્રથમ હરોળના ઔષ્ઠ રિસામ્પસિન માટેની પ્રતિરોધકતાનું પણ મુલ્યાંકન કરે છે. આ

પરીક્ષણ સામાન્ય પ્રશિક્ષિત સ્વાસ્થ્ય કર્મચારી પણ કરી શકે છે અને ૮૦ મિનિટમાં પરિણામ આપે છે. જોકે તેની કિસ્ત ચણી હેચી હોવાથી ભારતમાં તેનો ઉપયોગ ઓછો થાય છે.

જો દર્દી અન્ય રોગથી પીડતો હોય તો પણ ઔષ્ઠ-પ્રતિરોધકતા જોવા મળે છે. મોટે ભાગે આ રોગ એઈડિઝનનો છે. WHOના અદ્દજ પ્રમાણે, ક્ષયના ૧૩ % દર્દીઓ HIV (Human Immunodeficiency Virus, એઈડિઝનના વાઇરસ) ધરાવે છે.

WHOના ૨૦૧૧ના દેખાત મુજબ, નવા નિદાન કરેલા કે પહેલાં ચિકિત્સા કરેલી હોય તેવા માત્ર ૫ % દર્દીઓનું જ ઔષ્ઠ-પ્રતિરોધ માટેનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે. વળી, DR-TB નિદાન થયું હોય તેવા ૧૫ % દર્દીઓને જ સાચી ચિકિત્સા મળી છે. તેથી ઔષ્ઠ-પ્રતિરોધ માટે વાઇરસ જીવભદ્દર હોઈ શકે નાંદિ. આમ, તે અધૂરતા રોગબંધને કારણે ઉદ્ભવેલી માનવસર્કિર્ટ પ્રતિરોધકતા છે.

સ્વાસ્થ્ય અને કુટેંબકલ્યાણ મંત્રાલયના જ્ઞાનાયા અનુસાર ૨૦૦૮માં વિશ્વમાં ક્ષયના ૮૪ લાખ કેસ થયા હતા. તે પેકી ૨૦ લાખ કેસ ભારતનાના છે; જે કુલ ક્ષયના કુસના ૨૦ %થી પણ વધારે છે. ભારતની વર્સીના લગતમાં ૪૦ %ને ક્ષયના જીવાશુઓનો ચેપ લાગેલો છે. ભારતમાં સંસર્જન્ય રોગો કારા થયા મુંદુના ૧૭.૬ % મુંદુ ક્ષય દ્વારા થાય છે અને કુલ મુંદુના ૩.૫ % છે (WHO, ૨૦૦૮).

આપૂરતી સંભળ અને અપૂર્ક નિદાન માટે દશીવામાં આવતું એક સામાન્ય કારણ નિધિનો અભાવ છે. પરંતુ નિધિ ન હોવો તે પણ દેશ માટે જીવિષ્યમાં વધારે મોટા ખર્ચનાં અંધાજ છે.

(ખર્ચ નાનાં ચાંદુ)

- પ્રા. બી. શી. પટેલ

આ ચિત્ર તેણે ચાર વર્ષ દ્વાર્યું છે. હમણાં જે ચિત્ર વેચાયું તે ચિયાનની તેની નાની નકલો નાર્ટુ-એરોસોલોના ચ્યુરીયમાં છે. આ પેટનિંગ ન્યૂયોર્કના સોથેલી (Sotheby's) ઓફ્ક્રશન હાઉસ દ્વારા વેચાયું હતું. તેના સામસામી બોલી લગાવનારા રૂબદ્ધ નહિ પણ કોન ઉપર પોતની ઓફર આપતા હતા. ૪૦૦ લાખ ડોલરથી તેની શરૂઆત થઈ હતી. સોથેલી ઓફ્ક્રશન હાઉસના હોદેદારો કહે છે, આ ચિત્રની રકમમાંથી તેઓ નોર્માં એક નાનું આર્ટ ચ્યુરીયમ, આર્ટ સેન્ટર અને એક હોટલ બાંધે.

આજે તો આવાં મોંઢા પેછિનંગ વ્યક્તિની કલાગ્રીતિ ઉપરંત શ્રીમતો માટે સ્ટેટ્સ સિભોલ ગણાય છે અને તે ઇન્વેસ્ટમેન્ટનું પણ મહત્વ ધરાવે છે.

- રજીની વાસ

વિશની સૌથી મોંદી કલાકૃતિ : 'ધ સ્કીમ'

તેના સર્જક એડવર્ડ મંચ(પટ્ટડ-અલસ)ની પઠંમી જલદાચંતી

ઈ. સ. ૧૮૭૧માં મધ્ય ફોન્સમાં-વેકેશનમાં રખાડું હોય છે. એ ચીતે કરવા નીકળેલા કિશોરને જગત-વિરતારમાં આવેલી લાસ્કો ગુફામાં પ્રાગેતિહાસિક આહિવાસીઓએ ગુફાની દીવાલો પર દ્વોરેલા ચિત્રો મળી આવ્યાં. નિષ્ણાતોએ તેની ઉમર બે લાખ વર્ષની આંકી.

એ આહિમાનવ માટે કલા કે સર્કૃતિ અજાધ્યા શન્દો હતા. પરંતુ આપણે કલ્પના કરી શકીએ કે તેની પાસે ચેતનાવનું હૃદય અને ચેવનશીલતા તો છશે જ. તેના લિસોટાની અથવ્યૂહ અતિભવ્યક્તિ કરવાની સમજૂં તે ધરાવતો છશે. ભારતમાં ભીમબેટકામાં હજારો વર્ષ જૂનાં

ચિત્રો મળી આવ્યાં છે; પરંતુ આજાના જગતને ચેતનાકળાની પહેંચાન પુરોપમાં રેનેસાં અને ભારતમાં ભાધ, સિતવાસન અને અજાતાની ગુફાની શોધ પછી મળી એમ કહી શકાય.

પુરોપમાં પણ ૧૮૮૧ની સાલીમાં પરંપરાગત કલાશેલીને કળાનાં નથી વિષયો. શૈલીઓ, વિવેચનાઓ અને વ્યાખ્યાઓ બહલાતાં રહ્યાં. અર્થિંચાન કલાકારોનાં ચિત્રો ખરીદાવા માંગ્યાં. પ્રશનો પોજાવા લાગ્યા. કલાકારોને સાન્માન મળવા માંગ્યું. ચિત્રો હજારો ડોલરમાં અને હવે તો લાખો ડોલરમાં વ્યાખ્યાઓ માંગ્યાં. પણ ચિત્રોનાં હવે લાખે લેખાં છે. વિશનાં મહાનગરોમાં વિશાળ ચુંઝેયમો છે અને તેમાં કરોડોની કિંમતનાં ચિત્રો પ્રદર્શિત થયેલાં છે.

૧૮૮૧મી સાદીના ઉત્તરાધિમાં ઈ. સ. ૧૮૮૧માં પાછલો પિકાસોનો જન્મ અને ૧૯૭૭માં તેનું અદરસાન. આપણિય ૨૦મી સદી પર તેનાં ચિત્રોનો પ્રભાવ રહ્યો. તેનાં ચિત્રો લાખો હુંલેરમાં વેચાતાં. એક જમાનો હતો જ્યારે એક સૂત્ર પ્રયત્નિત હતું : 'કથા પાત્ર કથા'. કલાશી નિજાનં પ્રગતે, અની કિંમત ન કરાય. પરંતુ એક સદીમાં એ સૂત્ર શર્જદંશરી સામગ્રી બની ગયું છે. કલાસજનો આજ એક વ્યવસ્થિત વાપર-ઉદ્દોગ બની ગયો છે. કરોડપત્તિ શીમંતો કેટલાક કલાકારોનાં ચિત્રો ખરીદીને રાખી મૂકે છે. સમય જતાં તેની કિંમતો વધે ત્યારે ખાર્સ્પો નફો રળી લે છે. આમ, કલાકૃતિઓ હન્વેસ્ટમેન્ટનું પણ એક સાધન બની ગયું છે.

કલાકાર પાછલો પિકાસો આધુનિક કલાશૈલીના એક હોનાધાર ચિત્રકાર હતા.

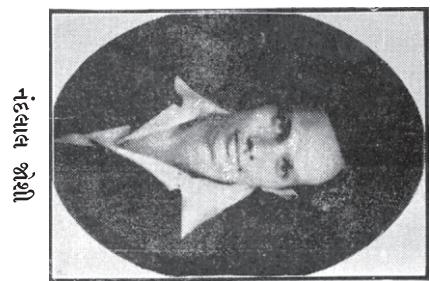
એડવર્ડ મંચ

કલાજાળતમાં પણ કિકેની જેમ વિકમો સર્જતા હોય છે અને તૂટા હોય છે. એ ચીતે અત્યાર સુધી પિકાસોનું 'ન્યુડ', ગ્રેન લીલા એન્ડ બસ્ટ ચિત્ર સૌથી ઊંચી કિંમતનું એટલે કે ૧૦૩૦ લાખ ડોલરમાં વેચાયેલા ચિત્ર તરીકે વિકમસજર્જ હતું. આ ચિત્ર ઈ. સ. ૨૦૧૨માં પિકાસોનો એ વિકમ તૂટચો છે. નવા વિકમસજર્જ ચિત્રનું નામ છે 'ધ સ્કીમ' (The Scream) અને તેના કલાકારનું નામ છે એડવર્ડ મંચ (Edvard Munch). આ ચિત્ર અમેરિકા-ન્યૂયેર્ના આંકશન હાઉસમાંથી તાજેતરમાં ૧૯૮૦ લાખ ડોલરથી શરૂ થઈ હતી. મુખ્ય સ્પર્ધીનો હતા અમેરિકા અને ચીન. આ ચિત્રના સર્જક એડવર્ડ મંચ અન્નિવ્યક્તિવાદ (expressionism) કલાશૈલીના આરંભ છે, તેના જનક કહેવાય છે. એમનો જન ઈ.સ. ૧૯૬૫માં કુરોપના નોર્વેમાં થયો અને અવરસન ૧૯૮૮માં. એ રીતે આ મંચનું ૧૫૦૦૦ જન્મયજનીવીએ છે. મંચે પોતાના ૩૦મે વર્ષ તેમની આ ફિલ્નું સર્જન કર્યું તારે કલાજાળતમાં ખગ્યબાટ મચી ગયેલો અને પુરોપભરમાં કલાશૈલે ઘૃતતામ એક નવા યુગનું સર્જન કરનારા કલાકર તરીકે અમની જ્યાતિ ફેલાઈ ગઈ હતી. તેમના સમકાળીનો પર એડવર્ડ મંચની ઘરી અસર પડી હતી. એડવર્ડના પિતા ક્રિસ્ટિયન (Christian) મંચ લશકરમાં દ્વકતર હતા. ધ્યાર્મિક વૃત્તિના હતા. એડવર્ડ પાંચ વર્ષનો હતો ત્યારે તેની માતા મૃત્યુ પામી હતી. એડવર્ડ બાળપણમાં માંલો રહેતો. નોર્વેના પાટનગર ઓસ્લોમાં એનું ભાળપણ વીઠેલું. એટલે તેનામાં કળાનો ઉન્મેધ પ્રશ્નટાં, તેનાં ચિત્રોમાં વેટના, માંગ્યી અને મૃત્યુ જેવા વિષયો પ્રેગત થતું.

'સ્કીમ' પેટન્ટિંગ મંચનું એક સીમાચિહ્ન સમું પેટન્ટિંગ ગણાય છે. આ કલાકૃતિની પ્રસ્તુતિવેદનાની મંચ પોતે વાત કરે છે : 'હું મારા બે મિન્નો સાથે રસ્તા પર પસાર થઈ રહ્યો હતો. સ્યુયાસ્ત થવાની તૈયારી હતી અને અચાનક આકશ વાલાચોન બની ગયું. હું જરા થોળ્યો. હું થાકી ગયો હતો. પાણી પર ઝૂકીને હું ઉભો રહ્યો... અને મને આકશમાં લોહિયાન જ્ઞાનના આગ જેવા લભકરા દેખાયા – જ્ઞાને કે ધેરા વાદળી રંગ ઉપર આગ લાગી હોય તેવા ! મારા મિત્રો આગળ નીકળી ગયા. અફણ ચિંતાથી ઝૂંજતો હજુ હું ત્યાંનો ત્યાં જ ઉભો હતો. મને આકશમાં – વાતાવરણમાં પસાર થતી એક ચીસ (scream) અંભળાઈ, આ કલાકૃતિમાં, વાટની શર્ટ પડેરેલા, માથે તુલલાળા એક મનુષ્યનું ચિત્રાણ છે. તેના ગાલ બોસી ગયો છે. તેણે બંને હથે પોતનું માથું પડકી ચાંચું છે. તેની આંખો જયન્નિત છે. તે જે સ્થાન પર ઉભો છે તે સ્થાન પરથી અનેક લોકોએ પૂર્વે આત્મહન્ત્યા કરેલી છે. અર્જના જમાનાના તનાવગ્રસ્ત માનવીની મનીદશા આ ચિત્રમાં અન્નિવ્યક્ત થાય છે.

કાંતિકારી નંદલાલ જોશી

સૌરાજુભાં આવેલા ખાખરિયા ગમના વતની નંદલાલ જોશી અત્યાસ પૂરો કર્યો બાદ, ૧૯૪૦-૪૨ના અરસામાં અમદાવાહમાં રહેતા હતા. તે અમદાવાહની પ્રસિદ્ધ શારદામંહિર હાઈસ્કુલમાં ગુજરાતી વિષયના શિક્ષક હતા. તે દેખાવા અને શૂરવીર પુલના હતા. તેમનું વ્યક્તિત્વ પ્રભાવશાળી અને વજી ગોરો હતો. તેમને પ્રવાસનો શોખ હતો અને પાત્રાઓનું આધોજન કરતા હતા. નંદલાલને કાથરચનાનો પણ શોખ હતો. નંદલાલ અને તેમના મિત્ર નરહરિ રાવલે દેખાયાક્તિ પ્રેરક અને ભગતરિંદ તથા સુખદેવનાં પાત્રો લઈને –

નંદલાલ જોશી

એક નાટક ભજયું હતું.

એમી ઓંગસ્ટ, ૧૯૪૨ની રાત્રે મુંબઈમાં કોંગ્રેસની મહાસમિતિએ હિંદ છોડો, નામથી જાણીતો દરાવ પસાર કર્યો. એમી ઓંગસ્ટની વહેલી સચારે સમસ્ત દેશમાંથી કોંગ્રેસના નામાંકિત નેતાઓની ધરપકડ કરવામાં આવી. મુંબઈમાં ગાંધીજી, જ્યાહેરલાલ નાહેં, સરદાર વલદાલભાઈ પટેલ, અભુલ કલામ આજાદ વગેરે નેતાઓની ધરપકડ કરીને ગાંધીજીને પુણે નજીક આગામીન મહેલમાં તથા અન્ય નેતાઓને અહીંમાંગરના ડિલ્લામાં અટકાપત્રમાં રાખવામાં આવ્યા.

અમદાવાહમાં એમી ઓંગસ્ટની વહેલી સચારે ભોગીલાલ લાલા, અર્જુન લાલા, વૃ. વા. માધવંકર, જ્યંતી દુલાલ, જીવસલાલ દીવાન સહિત ૧૭ કોંગ્રેસી નેતાઓની ધરપકડ કરવામાં આવી. ગાંધીજી ગુપ્ત પ્રવૃત્તિના વિરોધી હોવા છતાં, લડત ચાલુ રાખવાના હરાદાથી ભ્રિકુંભાર ભહ્ય, ઉત્સવ પરીખ, કાંતિકાર વિધા, બી. કે. મજ્ઝુદાર, જ્યંતી દાકોર વગેરેને ગુરત પ્રવૃત્તિનું સંગેઠન કરીને, અમાંજાદ સરકારની રચના કરી તથા જ્યંતી દાકોરને ‘શહેર સ્થૂભા’ નીચ્યા.

અમદાવાહમાં આ લડત દરમિયાન ભોગ્ય ભનાવીને પોડીસ ચોકીઓ, પોર્ટ ઓફિસો, સરકારી ક્રેન્ટીઓ વગેરે ઢક્કણે ભોગ્ય ના ભવામાં આવ્યા હતું.

નંદલાલ જોશીએ આ લડતમાં ભના લેતા પહેલાં, અમદાવાહમાં થયેલા કોમી કુલદિંમાં અનેકના જાન બધાયા હતા. તે ભોગ્ય ભનાવના શીખ્યા હતા અને તેમના મિત્ર અને શિક્ષક નિધારીલાલ વેજ્યા સાથે વડોદરા જઈને ભોગ્ય ભનાવનાનો સરંજામ લઈ આવ્યા હતા. નંદલાલે તેમના મિત્ર જ્યોતીન્દ્ર ભહ્ય સાથે અમદાવાદ શહેર અને ઓલિસાંજિજ બિશ્વબિલાલ ૭ ઓષેઝ ૨૦૧૨

વિસ્તારમાં તાર-ટેલિફોનનાં દોરડાં અનેક સ્થળે કાચાં હતાં. આ ચીતે તેમણે ભાગહકોડની પ્રભુતીમાં ભાગ લીધો હતો.

૧૦મી ઓંગસ્ટ, ૧૯૪૨ના રોજ લો કોંલેજથી નિકળીને ગુજરાત કોલેજના મેદાનમાં વિદ્યાર્થીઓનું સરથસ આયું ત્યારે, નંદલાલે એક પોલીસને માર્યો હતો. વિનોદ તિનારીવાલા ગોળિભારથી ધ્યાઈને નીચે ઢળી પડ્યો અને મરણ પામ્યો, ત્યારે વિનોદના દેહને ગ્રિંચ્યુ વડના હીડામાંથી બંદર લઈ જવા નંદલાલે પ્રચાસ કર્યો હતો; પરંતુ પોલીસોએ તેમ કરવા દીધું નહિ. વિનોદના શબના અર્થિનસંકાર થયા બાદ, ફુર એકલા, અણ્ણા બસીને નંદલાલ તેના બળતા દેહને જોઈને ત્રિજ વિચારમાં પડ્યા હતા. વિનોદના દેહની ચાખ થતી જોઈને નંદલાલ જેવા અનેક યુવકના મનમાં અંગેજો પ્રયે વેરવૃત્તિ જગ્યી. વિનોદની સ્મશાનભૂમિએ નંદલાલના કંઠિકારી વિચારને દૂર કર્યું હતા.

આ લડત દરમિયાન, અમદાવાહમાં માદલપુરના ગરનાળા પાસે, સૌપ્રથમ ભોગ્ય નંદલાલે કોંડાયો હતો. તેમણે કારંજ પોલીસ સ્ટેશન ભોગ્યની યોજના ધરી હતી. વડોદરાથી આગુંલો ભોગ્યનો સરથામ તેમજે શારદામંહિર પાસેની એક ઝૂંપડીમાં સંતુદ્યો હતો. તાણિયાની પોળમાં રહેતા ભાડુભાઈ મહાત્મા પાસેથી તેમણે પોટાશ, ગંધક, કોસ્કરસ, રેડમંથર વગેરે વરસુઓ મેળવીને રાયપુરમાં આવેલી પીપરડીની પોળે, ભાડે રાયેલ મેડા ઉપરના એક ઓરડામાં સાચવી રાખી હતી.

ઓંગસ્ટ મહિનામાં નંદલાલ જોશી, જ્યોતીન્દ્ર ભહ્ય અને નરહરિ રાવલે મહિનાગર પસે રેલેના પારામાં ભાગદ્યો કરીને, લશકરની દ્રેનને ઉથલાવી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો.

નંદલાલ જોશીના મિત્ર નરહરિ રાવલે હતા. ૨૭ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૪૨ની સાંજે નંદલાલ અને નરહરિ પીપરડીની પોળે ભાડે રાયેલ મેડા ઉપરના એક ઓરડામાં ભોગ્ય ભનાવતા હતા. રસાયણો લેળાં કરવામાં ભૂલ થયાથી એકઅંદેક મોટો ધાડાકો થયો. તે બંને કાંતિકારોને શરીરે ગંભીર જીજાઓ થઈ. તેમનો લોહીલૂછા થઈ ગયા. તે ઓરડામાં આગ લાગી. એભુલસ્સમાં બંને સ્પિલિં હોસ્પિટલે લઈ જવામાં આવ્યા. ત્યાં ભાજે દિવસે નંદલાલ જોશી તથા તજ ઓક્ટોબરના રોજ નરહરિ શહીદ થયા.

નંદલાલ પ્રીતમનાગરમાં એક રૂમ ભાડે રાયેલે ભોગ્યની સરેજામ અને રેલના પારા ઉનેડવાનાં સાધનો રાયાન્યા હંદ્યા. નંદલાલ શહીદ થયા પછી, તેમના મિત્રોએ તે ભધો હતા. નંદલાલે તેમના મિત્ર જ્યોતીન્દ્ર ભહ્ય સાથે અમદાવાદ શહેર અને ઓલિસાંજિજ – જ્યાન્દુખ્યમાર ૨. શુક્રવાર ૧૯૬૮.

પર્યાવરણ-સંહિતા

આ પુસ્તક લખવા માટે પચીસ ઉપરાંત પુસ્તકોનો આધાર લીધો છે. વિહુરવાળીનો એક શ્લોક (૬૪) જેમાં વન અને વન્ય પ્રાણીઓ એકબીજા સિવાય જીવી શક્તાં નથી અને તેથી પડુવો-સિંહ અને કૌરવો-વન સમાધાન કરી યુદ્ધને ટાળે એવી વિહુરની વાણી આજે પણ ધ્યાનમાં દેવા જેવી છે. વનો અને વન્યપ્રાણીઓનો જે બેફામ નાશ થઈ રહ્યો છે, તેને ભયવત્વા પ્રત્યક્ષા અનુભવેલા પરિણામલક્ષી મેનેજમેન્ટ ખાન્સ આ પુસ્તકમાં લેખકે આખ્યા છે. લેખકનો વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, પ્રત્યક્ષ કૃષિ-અનુભવ, વન અને વન્ય પ્રાણીઓ વિશેનો છેલ્લાં પચાસ વર્ષનો તલસ્પર્શી અન્યાંસ વગેરે પ્રત્યેનો રસ, આ પર્યાવરણ-સંહિતામાં જોવા મળશે.

આ પુસ્તક પછ્યપુસ્તક નથી, છતાં વિદ્યાર્થીઓને પ્રથમ ચાર પ્રકરણો પર્યાવરણના ઘટકો અને નૈચરિક સંપત્તિ અંગે આવશ્યક માહિતી પૂરી પાડે છે. શિક્ષકવર્ગ માટે પર્યાવરણ-સંહિતા, પર્યાવરણનાં વિવિધ પાસાંઓ એકબીજાં સાથે કેવી રીતે જોડાયેલાં છે અને એક મંગંગ હકો-સિસ્ટમ (eco-system) નિર્સર્જમાં ચાલ્યા કરે છે તેની જ્ઞાનકારી પૂરી પાડે છે.

સામાન્ય માનવી, સમજદાર ફર્જિકાર અને જંગલ ખાતમાં ફરજ બજાવતા કાર્યકર્તાનો માટે આ પુસ્તક નવો હાઇકોષા કે તીવી સમજ ભસે છે; જેમ કે,

- (i) ચાર-પાંચ હજાર વર્ષ હેઠાં પૃથ્વી ઉપર માનવવરતી તરફ કર્યોડની આસપાસ હતી (કુઝો પાન ન. ૬૩, આદૃતિ ૧). તે જમાનમાં તરફ કર્યોડ દેખતા હોવાનો વેદ-પુરાણોમાં ઉલ્લેખ છે. આ તરફ કર્યોડ માનવી એ જ સી દેખતા હતા એવું હશે ?

(ii) બેતી અને બના-વિદ્યા અદ્યગ-અત્યગ ટકી શક્કો નહીં. માનવવર્સીપથારામે પહોંચી વળવા કુદિ-વનવિધાને ઉતેજન આપવું પડશે.

(iii) વન અને વન્ય પ્રાણીઓની જળવણી માત્ર સરકારી જંગલ ખાતાના કાર્યકર્તાનો હારા શક્ય નથી. લોકોની સહભાગીદારી (public-involvement) અને સામાજિક વનીકરણ આવશ્યક તુપાય છે.

ઉર્વાસ્તરીય ચાજ-નીતિના ઘડનારાઓ અને તેનો અમલ કરનારા ઉર્વા કક્ષાના અમલદાર વળને માટે જે સૂચનો આ પુસ્તકમાં આખ્યા છે તે આ મુજબ છે :

- (i) Greening of Aravalli is Greening of Gujarat
Greening of Sathyadri is Greening of Maharashtra
Greening of Himalaya is Greening of India.

શાન-વિદ્યાન વ્યાખ્યાનશૈખી

❖ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની શ્રી ભદ્રકર વિદ્યાર્થીપક શાન-વિદ્યાન વ્યાખ્યાનશૈખીના ઉપકર્મો ઓંગરસ્ટ મહિનામાં બે વાખ્યાનો સાંજે પાંચ વાખ્યે શ્રી દીરાલાલ ભગવતી સમાજાલભાં પોજવામાં આવ્યાં છે :

૨૨ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨, ભુધવાર : વિષય : જીવનસાર્થકચની શોધ

વક્તા : શ્રી સંજય – તુલા

૨૫ ઓગસ્ટ ૨૦૧૨, ભુધવાર : વિષય : મહાત્મા ગાંધી અને ગુરુદેવ
દ્વીપનનાથ : સંવાદ અને સંધર્ભ

વક્તા : શ્રી નિદીપ સુહંદ

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી શ્રી પ્રકાશ ભગવતી ૨૦૧૨-૧૩ના વર્ષ માટે ગુજરાત ચેમ્બર એંડ ક્રોમ્સે એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝના પ્રમુખ તરીકે વરકી પાસ્યા છે. શ્રી પ્રકાશ ભગવતી નામાંકિત ઉદ્યોગપતિ, સાહિત્યપ્રેમી અને ગુજરાતી વિશ્વકોશના વિકસના સક્રિય સાથી છે. તેમને સંસ્થા તરફથી હાઇક અભિનંદન આપીને છીએ.

આ સ્વભાવ સાકાર કરવા માટે જે તે પર્વતમાણા ઉપર આદિવાસીઓને ભરપૂર મહેનતાથું આપી તેમની પાસથે નિશ્ચિત નોભસનું કામ લેવું. ઉદ્દી., વન-ઉંઘેર માટેનાં પૂસ્તી વળરેનો ઉંઘેર અને માનજનના પ્રમાણમાં મહેનતાથું નક્કી કરવું. સામાજિક વનીકરણનું અર્થવનના કામ પ્રમાણે દ્રામ અને નહીં કે ‘ગરીબને દ્રાન’ (વાંચો પાન નં. ૧૭૫ – ‘સામાજિક વનીકરણનું એક હષ્ટાંત’).

(ii) વન્ય પ્રાણીઓના સંરક્ષણ માટે માત્ર અભિયાસજ્ય પૂરતાં નથી; તપોવન કે પવિત્ર અભિયાસજ્ય – Sanctum sanatorium.

(iii) વન્ય પ્રાણીઓના આરોગ્યની જળવણી માટે મોબાઇલ વટરનનરી સાર્વિસ (જુઓ કલર્ડ પ્લેટ - પદ્ધતિય ગોરેલા પશ્ચિમિત્રા પ્રકલ્પ, પૂજ ફિદ્ર)

ગીનિંગ ઓંક માર્ટ-નસ્થી પર્વતીય જંગલોમાં વરસાદ વધવાની શક્કતા છે અને તે પણ કુંગરોમાં સચવાઈ રહેવાથી નદીઓમાં લગભગ ભારેમાસ પાણીનાં વહેણ ચાલુ રહેશે જે ગીનિંગ ઓંક એન્થ્રોપોલ્જીસ્ટ લેન્ડનું કાર્ય કરશે.

પર્યાવરણ-સંહિતા પર્યાવરણ અંગેનું સામાન્ય પુસ્તક નથી, પરંતુ ગ્લોબલ વોર્મિંગથી ભચવા માટેનો EA (Environmental Impact Assessment) જેવો પ્રકલ્પ છે.